

ПОНЯТТЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДЕЯКИХ КОНЦЕПЦІЙ СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА

THE NOTION OF LABOUR LAW REMEDIES BASED ON CERTAIN SUBJECTIVE RIGHT CONCEPTS

Мидель А.М., аспірант кафедри трудового права
та права соціального забезпечення

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються теоретичні питання, які стосуються аналізу правових категорій захисту та способів захисту трудових прав. Автор здійснює вказаний аналіз кризь призму найбільш поширених концепцій суб'єктивного права. Автором наводяться та описуються основні наукові підходи до розуміння правової природи суб'єктивного права та його внутрішньої структури. В статті показується, як прийняття певної концепції суб'єктивного визначає розуміння захисту та способів захисту трудових прав, а також їх переліку. При цьому, зауважується, що різні концепції суб'єктивного права приводять до різного розуміння способів захисту трудових прав, їх спрямованості та переліку.

У статті спершу розглядається концепція суб'єктивного права, згідно якою суб'єктивному праву іманентно властива примусовість (здатність до примусової реалізації) або ж примусовість визнається складовою суб'єктивного права. Прихильники цієї концепції часто зазначають, що примусовість активізується внаслідок правопорушення. Правопорушення призводить до перетворення суб'єктивного права в позов в матеріальному значенні, в право на захист. Автор зауважує, що, при такому розумінні, перелік способів захисту трудових прав є вузьким і способи захисту пов'язуються із реалізацією суб'єктивного права. Автор також аналізує концепцію розподілу правовідносин на регулятивні та охоронні. При цьому, можливість застосування примусу вноситься саме в охоронні правовідносини. В статті вказується, що захист, при такому підході, здійснюється в межах охоронного права, яке є відносно самостійним щодо порушеного регулятивного суб'єктивного права. Беручи за основу відмінності регулятивного суб'єктивного права від охоронного, автором досліджується, які наслідки такий розподіл має на розуміння способів захисту трудових прав та їх переліку.

Ключові слова: суб'єктивне право, захист прав, право на захист, охорона прав, механізм захисту, охоронні правовідносини.

The article deals with theoretical issues related to the analysis of legal categories of defence and labour law remedies. The author carries out the specified analysis through the prism of the most common concepts of subjective rights. The author presents and describes the main scientific approaches to understanding the legal nature of subjective rights and its internal structure. The article shows how the adoption of a certain concept of subjective right determines the understanding of the (legal) defence and labour law remedies, as well as their list. At the same time, it is noted that different concepts of subjective rights lead to different understandings of labour law remedies and their list.

The article first examines the concept of subjective right, according to which subjective right enforceability is immanent to subjective right or enforceability is recognized as an element of subjective law. Proponents of this concept often point out that enforceability is activated as a result of a violation of a subjective right. The violation leads to the transformation of the subjective right into a claim in the material sense, into the *actio*. The author notes that, with this understanding, the list of labour law remedies is narrow and the remedies are associated with the realization of subjective rights. The author also analyzes the concept of dividing legal relations into regulatory and protective ones. At the same time, the enforceability is carried out precisely in protective legal relations. The article indicates that protection, with such an approach, is carried out within the limits of a protective right, which is relatively independent of the violated regulatory subjective right. Based on the differences between regulatory a subjective right and a protective right, the author investigates the consequences of such a division on labour law remedies and their list.

Key words: subjective right, defence of right, right to protection, protection of rights, mechanism of defence, defensive legal relations.

Постановка проблеми. Захист, в своєму найбільш загальному юридичному розумінні, можна тлумачити як реакцію правопорядку на порушення, оспорення чи невизнання права, або ж як застосування з боку правопорядку примусових заходів для реалізації інтересу суб'єкта. Захист прав забезпечує можливість суб'єктів задовольнити свої інтереси, що визнаються за ними правопорядком. Особливо важливими питання захисту видаються в трудовому праві, з огляду на його соціальну значимість, що обумовлює необхідність наукової розробки цієї тематики. Адже, як зазначає С. Я. Вавженчук, «ювелірна виваженість нормативно-правових норм, що регулюють захисні відносини у трудовому праві, впливає на тонкий баланс інтересів сторін у трудових відносинах.» [1, с. 69].

Мета роботи. Визначити підходи до способів захисту трудових прав кризь призму деяких концепцій суб'єктивного права.

Ступінь наукової розробки теми. Проблема права природи захисту та способів захисту суб'єктивних прав та трудових прав, зокрема, віддавна є предметом досліджень вчених, причому представників різних галузевих наук. Одні з перших повноцінних та послідовних концепцій суб'єктивного права та права на захист були висунуті представниками історичної школи права та пандектистами у XIX ст. Передусім, йдеться про розробки Ф. К. фон Савіньї, Г. Пухти, Б. Віндшайда, Т. Мутера, А. фон Бранца. Вчені акцентували увагу на дослідженні загальнотеоретичних питань структури

суб'єктивного права та його співвідношення із позовом (правом на позов). Сучасні автори акцентують увагу на дослідженні способів захисту трудових прав в аспекті галузевих особливостей трудового права. Вчені пропонують класифікації або групування способів захисту, аналізують конкретні способи захисту, їх особливості та практику застосування. Зазначені питання стали предметом дослідження у працях В. Я. Бурака, С. Я. Вавженчука, Н. Д. Гетьманцевої, В. В. Жернакова, М. І. Іншина, В. І. Щербини, О. М. Ярошенка, І. І. Яцкевича тощо.

Виклад основного матеріалу. Слід зробити два важливих концептуальних застереження. По-перше, захист в межах цієї статті розуміється в матеріально-правовому значенні (в протиставлення процесуальному розумінню захисту). Наукові засади диференціації матеріально-правового від процесуально-правового були закладені у твердженнях римських юристів, що *actio* (позов) є не що інше, як право переслідувати по суду те, що тобі винні (I. 4.6.1. рг., наслідуючи вислів Цельса (D. 44.7.51.)). Донел, взявши за основу вказану тезу, описував концептуальне відмежування субстантивного права від процедури, характеризуючи останню як засіб переслідувати відповідне право [2, с. 98]. Відповідно, пропонується строге відмежування субстанції (матерії) і процедури: процедура відводиться до допоміжної функції забезпечення та реалізації матеріальних прав [3, с. 90]. Схожий підхід можна знайти і в сучасній науковій літературі. Так, в Юридичній енциклопедії вказується, що процесуальне право являє

собою сукупність правових норм, якими регулюється порядок (процедура) реалізації матеріальних норм конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного та ін. галузей права [3].

По-друге, захист в технічному значенні цього терміну доцільно аналізувати з позицій примату суб'єктивного права над позовом. З теоретичної точки зору право можна розуміти як систему матеріальних прав суб'єктів, або як систему позовів (в матеріальному значенні) [4]. Одну із істотних відмінностей системи *common law* від континентального права можна описати так: в системі *common law* спосіб (засіб) захисту (англ. – «the remedy») передує праву, де позов, там і право (*ubi remedium, ibi ius*); тоді як в континентальному праві право передує позову, де право, там позов (*ubi ius, ibi remedium*) [3, с. 79-80]. Перший підхід, послуговуючись словами Б. Віндшайда, можна характеризувати як «порядок позовів», відтак другий підхід можна вважати «порядком прав» [5, с. 3-4]. Беручи за основу другий підхід (континентальний), суб'єктивне право виступає первинним елементом, а захист права (та способи захисту) – розуміються як похідні від суб'єктивного права (як функції від суб'єктивного права).

Таким чином, можна задати деякі концептуальні рамки дослідження способів захисту кризь призму підходів до розуміння суб'єктивного права: система права розуміється як «порядок прав», а захист – як явище матеріально-правового характеру. В зазначених концептуальних рамках можливо виділити декілька основних концепцій суб'єктивного права.

Однією з найбільш впливових є концепція, розроблена Ф. К. фон Савінії. Вчений розглядає позов (нім. – «Klage») як особливу форму, яку приймає будь-яке право в результаті його порушення [6, с. 4]. В результаті порушення право перетворюється в позов (право на позов) [6, с. 150]. Таким чином, на думку Савінії, право на позов є не самостійним правом, а складовою процесу розвитку суб'єктивного права і, відповідно, самим суб'єктивним правом [7, с. 49]. Схожу позицію відстоювали також інші вчені. Так, наприклад, М. А. Гурвіч зауважував про те, що можливість бути реалізованим в порядку примусу, – є істотною, а тому невід'ємною ознакою суб'єктивного права [8, с. 24]. Ключовою характеристикою цієї концепції суб'єктивного права є включення моменту примусовості в саме суб'єктивне право, однак не в якості елемента суб'єктивного права, а як його невід'ємної ознаки. Вказана властивість примусовості активізується в результаті правопорушення. Влучною, в цьому контексті, є теза Е. Вейнріба: право переживає несправедливість і продовжується у відповідному засобі захисту (англ. – «remedy»), який є нічим іншим, як кристалізованою формою права після порушення [9, с. 278]. Право на захист, згідно з цією концепцією, є власне самим суб'єктивним правом на визначеному етапі його розвитку. Спосіб захисту, відтак, можна розглядати як спосіб реалізації такого «активізованого» суб'єктивного права.

Структурне відокремлення права на захист (права на позов) від суб'єктивного права прослідковується в концепції Г. Пухти. Вчений вказував, що позов в матеріальному значенні, є складовою частиною самого права, яка відноситься до самостійного його здійснення перед судом і яка робить таке здійснення можливим [10, с. 169]. Іншими словами, право на захист є складовою змісту суб'єктивного права, його правомочністю. Зазначений підхід підтримувався низкою радянських вчених, а також відстоюється багатьма науковцями і сьогодні. Проти нього, як правило висловлюються ті заперечення, що за цим підходом в структурі суб'єктивного права є пасивні правомочності, які «не діють» до настання правопорушення (право на захист). Спосіб захисту трудових прав, в рамках цієї концепції, можна розглядати як спосіб реалізації відповідної правомочності суб'єктивного права.

Проти наведених вище концепцій, які розглядають захист як властивість або як складову суб'єктивного права, висловлюються суттєві заперечення. Зокрема, можна висловити твердження, що захист (позов в матеріальному сенсі) не є необхідною стадією розвитку суб'єктивного права, адже право може бути реалізоване і без застосування способів захисту (наприклад, захисту або позову немає при добровільній та своєчасній виплаті заробітної плати працівнику роботодавцем). Право на захист, відтак, може сприйматись як зовнішній інструмент, який застосовується лише за потреби і існування якого не має жодного значення до вчинення правопорушення [11, с. 132]. Т. Мутер, заперечуючи проти тези Савінії про перетворення (нім. – «Verwandlung») права внаслідок його порушення, писав, що правопорушення не може змінити право, адже правопорушення є нічим іншим як колізією між фактичним та правовим станом речей [12, с. 42].

Таким чином, притримуючись такого підходу захист суб'єктивного права зводиться до реалізації змісту суб'єктивного права (або ж його елементу) у примусовому порядку. До способів захисту, відтак, можна віднести примусове виконання обов'язку в натурі та відшкодування шкоди (грошового еквіваленту (оцінки) інтересу управленої особи). Оскільки сутністю способу захисту за такого підходу можна вважати реалізацію змісту суб'єктивного права, то невизначеними залишаються вимоги, які прямо не спрямовані на цю ціль. Йдеться, зокрема, про зміну чи припинення правовідношення (переведення на іншу роботу, визнання трудового договору розірваним), відновлення правового становища, що існувало до порушення (скасування догани), визнання права (визнання права на надбавку, на скорочену тривалість робочого часу), припинення дії, що порушує право тощо. Враховуючи зазначене, є підстави іменувати такого роду підхід до розуміння способів захисту «вузьким».

До іншого розуміння способів захисту прав (та трудових прав, зокрема) дозволяє прийти концепція (гіпотеза) функціонального поділу правовідносин на регулятивні та охоронні. Сутність вказаної концепції полягає в тому, що виокремлюються регулятивна та охоронна функції права. Ці функції реалізуються в різних видах правовідносин, а саме регулятивних та охоронних правовідносинах відповідно.

Регулятивним правовідносинам протиставляється захисне (охоронне) правовідношення: захисному правовідношенню, на відміну від регулятивного, притаманна потенційна можливість застосування примусу, тобто воно може здійснюватись із застосуванням примусу [13, с. 73]. Іншими словами, «сутністю охоронних норм трудового права є примус» [14, с. 29]. Вченими, при цьому, наголошується, що охоронне правовідношення є самостійним, окремим від регулятивного відношення, засновується на окремій нормі права та має свій власний зміст [13, с. 58-78].

Поділ правовідносин за ознакою їх спрямованості та можливості примусу на регулятивні та охоронні вказує на дихотомічність такого поділу. Це означає, що суб'єктивне право, може бути або регулятивним, або охоронним. При цьому, враховуючи те, що регулятивному суб'єктивному праву не характерна примусовість, то примусовість формується як окрема сутність та конструюється у вигляді охоронного суб'єктивного права, зовнішнього щодо регулятивного права. Завданням ж охоронного права є «захист» або «охорона» відповідного регулятивного права.

Регулятивне суб'єктивне право, якщо воно було порушене, тобто не було реалізоване в добровільному порядку, втрачає своє значення. Це відбувається тому, що регулятивному праву не властива примусовість, однак, для задоволення інтересу управленої сторони, на відповідному етапі (після порушення) необхідний саме примус. Нормативний акцент та увага сторін правовідносин, відтак, змі-

щаються на охоронне відношення, що виникло внаслідок порушення регулятивного права. Самостійність охоронного права (права на захист) дозволяє вести мову про значно ширший перелік цілей захисту. З іншого боку, окрім самостійності, для охоронного права характерна також генетична пов'язаність із регулятивним суб'єктивним правом, адже охоронне правовідношення виникає у зв'язку із порушенням регулятивного права. Охоронне (захисне) відношення, оскільки воно виникло у зв'язку із порушенням регулятивного права та спрямоване на його захист, має втілювати в собі інтерес, який був інтегрований в регулятивному праві. Якщо охоронне право не втілювало б інтерес, який містився в регулятивному праві, то таке право було б непов'язаним із відповідним регулятивним правом. Окреслені догматичні особливості конструкції регулятивного та охоронного права (права на захист) дозволяють вести мову про значно ширший перелік цілей захисту.

При описаному розумінні суб'єктивного права, способи захисту не зводяться до способів реалізації змісту (регулятивного) права або реалізації інтересу управленої сторони, вміщеному в порушеному праві. Самостійність права на захист та його спрямованість на захист регулятивного права, з теоретичної точки зору, дають можливість стверджувати про різноманітний вплив на порушене суб'єктивне право з боку охоронного права (права на захист). Вказана теза, як видається, досить широко представлена у сучасній юридичній науці. Це, зокрема, можна проілюструвати підходами вчених до визначення цілей захисту права. С. Я. Вавженчук зауважує, що можливими цілями способів захисту трудових прав можуть бути «відновлення права, відновлення правового становища потерпілого, виконання примусового обов'язку, припинення порушення (явної загрози порушення)» [13, с. 308]. На думку В. Я. Бурака «метою застосування правових способів захисту порушених або оспорюваних трудових прав і законних інтересів є захистити та відновити ці права, відновити попереднє становище суб'єкта трудових правовідносин», а також для компенсації шкоди, заподіяної порушенням прав [15, с. 255]. В. М. Андріїв відзначає, що способи захисту трудових прав застосовуються «для

припинення порушень трудового законодавства, усунення порушень трудових прав і компенсації майнової (моральної) шкоди» [16, с. 20].

Самостійність, в рамках концепції функціонального поділу правовідносин, охоронних відносин та множинність можливих цілей захисту дають також теоретичне підґрунтя стверджувати, що спосіб захисту буде залежати від багатьох різних факторів. Зокрема, це означає, що зміст впливу на порушника в рамках захисту не обов'язково визначається виключно змістом порушеного права. С. Я. Вавженчук стверджує, що способи, заходи, засоби захисту залежать від характеру та виду суб'єктивного права, що порушене, оспорене чи може бути порушене, а також від характеру та виду правопорушення, від підстави виникнення способу захисту, від мети захисту права тощо [13, с. 308].

Отже, гіпотеза про функціональний поділ правовідносин на регулятивні та охоронні дозволяє прийти до іншого розуміння способів захисту. Способи захисту, згідно з цією концепцією, реалізуються в межах самостійних охоронних (захисних) відносин. Це, в свою чергу, дозволяє зробити висновок, про можливість різних цілей захисту, а відтак, і різних способів захисту, які не зводяться до реалізації самого порушеного суб'єктивного права.

Висновки. Залежно від вибору концепції суб'єктивного права відрізнятиметься і розуміння захисту та способів захисту трудових прав. Якщо приймати примусовість (або можливість позову) як властивість чи складову суб'єктивного права, то захист, відповідно, пов'язаний із реалізацією цього суб'єктивного права. Способи захисту трудових прав, відтак, можна звести до способів реалізації відповідного суб'єктивного трудового права.

Згідно з концепцією поділу правовідносин за функціональною ознакою на регулятивні та охоронні захист здійснюється в окремих охоронних (захисних) правовідносинах. Самостійність охоронних (захисних) правовідносин дає концептуальну можливість виділяти різноманітну спрямованість (різні цілі) захисту трудових прав. Таким чином, цей підхід дозволяє вести мову про досить широкий перелік цілей та способів захисту трудових прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вавженчук С.Я. Визнання угод недійсними в трудовому праві України. Частина 1. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 69-74.
2. Dedek H. From Norms to Facts: The Realization of Rights in Common and Civil Private Law. *McGill Law Journal / Revue de droit de McGill*. 2010. No 56(1). P. 77-114.
3. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) та ін. URL: <https://leksika.com.ua/> (Дата звернення: 28.03.2024).
4. Kaufmann H. Zur Geschichte des aktionenrechtlichen Denkens. *JuristenZeitung*. 1964. Nr. 15/16. S. 482-489.
5. Windscheid B. Die Actio des römischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts. Düsseldorf: Julius Buddeus, 1856. 238 s.
6. Savigny F. C. System des heutigen Römischen Rechts. Berlin, 1841. Bd. 5.
7. Wendelstein C. Pflicht und Anspruch. Zugleich ein Beitrag zur Bedeutung subjektiver Rechte im Privatrecht. Tübingen: Mohr-Siebeck, 2021. 286 s.
8. Мидель А. М. Підходи до розуміння способів захисту трудових прав в контексті окремих концепцій суб'єктивного права. *Правові новели*. 2022. № 16. С. 23-28. DOI: 10.32847/In.2022.16.03
9. Weinrib E. J. Civil Recourse and Corrective Justice. *Florida State University Law Review*. 2011. No 1 (39). P. 273-297.
10. Puchta G. F. Vorlesungen über das heutige römische Recht. Leipzig: Tauchnitz, 1847. Band 1. 456 s.
11. Demelius G. Untersuchungen aus dem römischen Civilrechte. Erster Band. Weimar: Hermann Böhlau, 1856. 212 s.
12. Muther Th. Zur Lehre von der Römischen Actio, dem heutigen Klagrecht, der Litiscontestation und der Singularsuccession in Obligationen. Eine Kritik des Windscheid'schen Buchs: "Die actio des römischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts". Erlangen: A. Deichert, 1857. 199 s.
13. Вавженчук С. Я. Охрана та захист трудових прав працівників: підручник. Харків: Право, 2021.
14. Трудове право України: Підручник / В.І. Щербина, А.М. Соцький. Чернівці: Технодрук, 2021. 552 с.
15. Бурак В.Я. Правовий механізм захисту трудових прав і законних інтересів працівників дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.05. Львів, 2021. 412 с.
16. Андріїв В. М. Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2012. 40 с.